

UOT 63:33;631.15;338.43

KƏND TƏSƏRRÜFATINDA BARAMAÇILIGIN İNKİŞAF DÖVRÜNÜN TƏHLİLİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

Elçin Məhəmmədiyə oğlu Əliyev
Mingəçevir Dövlət Universiteti
elchin.aliyev@mdu.edu.az

Xülasə

Təqdim olunan məqalədə baramaçılıq sahəsinin inkişaf dövrü illər üzrə təhlil olunaraq, hazırkı dövr üçün mövcud durumu qiymətləndirilmişdir. Müasir üsullar və texnologiyalardan istifadə etməklə, baramaçılığın inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilmiş və müəyyən nəticəvi təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: baramaçılıq, tut ipəkqurdu, pupa, ipək istehsalı

Giriş

Hazırda ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişaf tendensiyasını sürətləndirmək üçün yüngül sənaye texnologiyalarına, xüsusən də ipəkçiliyin istehsalına diqqətin artırılması prioritet istiqamətlərdən biridir. Ölkə üzrə ipəkçilik sənayesinin inkişafı birbaşa xammal kimi istifadə olunan baramanın istehsalı və idxalından asılıdır.

Dünya bazarının statistik göstəricilərinə görə Asiyada ən böyük ipək qurdu barama bazarları Çin (4,5 milyard dollar), Hindistan (3,4 milyard ABŞ dolları) və İran (155 milyon dollar) olub. Bu ölkələr dünya ümumi bazarının 98 %-ni təşkil edir. 2021-ci ildə adambaşına ipək qurdu barama istehlakının ən yüksək olduğu ölkələr Özbəkistan (1000 nəfərə 548 kq), Çin (1000 nəfərə 278 kq) və İran (1000 nəfərə 161 kq) olub [1-5, 7].

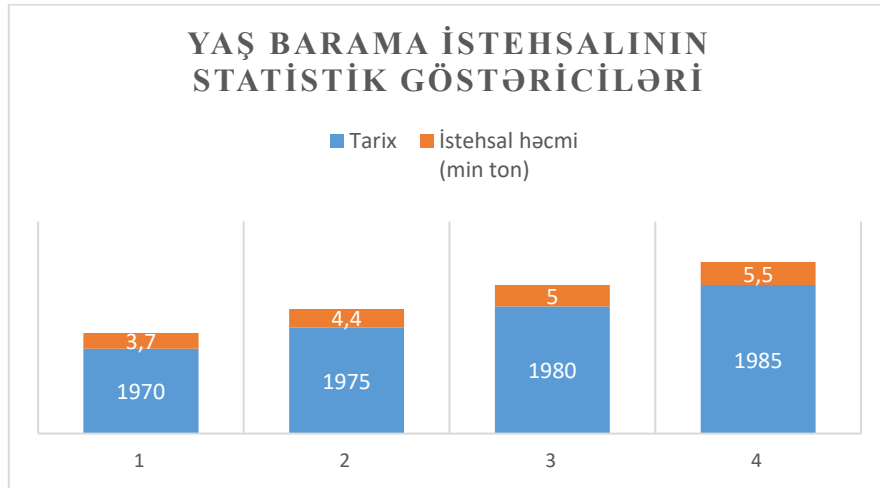
Bütün bu deyilənləri nəzərə alaraq, qədim ənənələrə sahib olan baramaçılığın və ipəkçiliyin inkişafı müasir dövr üçün aktual mövzu hesab olunur.

Problemin qoyuluşu

1960-cı illərin sonlarından başlayaraq uluöndər H.Əliyevin hakimiyyəti dövründə qəbul edilən qərarlar və onların yüksək səviyyədə icrası Azərbaycanda baramaçılığın geniş yayılmasına və inkişafına səbəb olmuşdur. Bu qərarların yerinə yetirilməsi istehsal tendensiyasını artırmış, kənd əhəlinin bu sahəyə marağını artırmışdır.

Texniki avadanlıqların təzələnməsi, müasir texnologiyaların istehsalın tələbinə uyğun tətbiq olunması, damazlıq stansiyalarının yenilənməsi, elmi-tədqiqat müəssisələrində toxum istehsalının stimullaşdırılması üçün elmi araşdırmaların günün səviyyəsinə çatdırılması, barama qurutmaxanalarının yenidən qurulması istehsal həcmi yüksəltmişdir. Adı çəkilən qərara uyğun olaraq, kənd ərazilərindən keçən yolların mühafizə zolağının boş olan torpaqlarında, meşələrə aid kol-kosdan təmizlənmiş ərazilərdə, həyətyanı sahələrdə tut tinglərinin əkilməsi, yeni gər bağlarının salınması yem ehtiyatları bazasını möhkəmləndirmişdi. Ölkəmizin qədim sənətkarlıq ipəkçilik şəhərləri olan Şəkiddə və Ordubadda dünya bazarında rəqabətə dözən, keyfiyyətli məhsulları ilə müştəri cəlb etməyi bacaran ipək toxuyucu müəssisələrinə maliyyə dəstəyi verilərək son məhsul istehsalı dəfələrlə artırılmışdır [7, 8].

[5] Dövlət proqramında qeyd olunan məlumat əsasən ölkədə yaş barama istehsalının statistik göstəriciləri şəkl. 1-də göstərilmişdir.

Şək. 1. Yaş barama istehsalının statistik göstəriciləri

Şəkildən görüldüyü kimi, bu istehsalın həyata keçirilməsi üçün Azərbaycanda vaxtilə yüksək gəlir gətirən, 150 min nəfərin çalışdığı baramaçılıq sahəsi mövcud olmuşdur. Ötən əsrin 70-ci illərində ipək sənayesinə dövlət dəstəyinin verilməsi bu sahənin qurulması üçün uzunmüddətli kreditlərin ayrılması, əvəzsiz dövlət vəsaitləri ilə təmin olunması yeni ayırıcı fabriklərin, toxuculuq kombinatlarının tikilməsinə, yenidən qurulmasına, köhnəlmiş və istifadə müddəti bitmiş avadanlıqların yenilənməsinə və fəaliyyətə başlanmasına zəmin yaratmışdır [6-7].

XX əsrin sonlarında (1988-ci ildən sonrakı dövr) Sovet İmperiyası dağıldıqdan və mənfur düşmənlərin torpaqlarımızı amansızlıqla işğal etdikdən sonra ölkədə reytingi yüksək olan keyfiyyətli ipəyin satışında ləngimələr baş vermişdir. Ona görə də barama istehsalı ildən ilə azalmış və mövcud infrastruktur baxımsızlıqdan tamamilə yararsız vəziyyətə düşmüşdür.

XXI əsrin əvvəlində ölkə prezidentinin bu sahəyə marağın artırılması üçün sərəncamlar imzalamış və ipək istehsalına müəyyən maliyyə dəstəyi göstərmişdir. Onu da qeyd edək ki, ölkədə 1992-ci ildən (5200 ton) azalmağa başlayan yaş barama istehsalı 2015-ci ildə 246 kiloqrama qədər enmişdir. Buna paralel olaraq həmin ildən tut bağları ləğv olunmuş, yeni gər tinglikləri salınmamış və nəhayətdə baramaçılığın yemə olan tələbatı ödənilməmişdir. Ən çox əhəmiyyət kəsb edən tut bağları isə tamamilə sıradan çıxmışdır.

Kənd əhalisinin məşğulluğunun təmin olunmasına, sosial rifah səviyyəsinin yüksəldilməsinə və ipəkçiliyin genişləndirilməsinə şərait yaratmaq üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsinə artıq start verilib. Bu məqsədlə ardıcıl, silsiləli şəkildə həyata keçirilən tədbirlərin xronoloji təsviri aşağıdakı kimidir:

- 15 sentyabr 2016-cı il, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında ipəkçiliyin inkişafına dövlət dəstəyi haqqında" Sərəncamı;

- 16 noyabr 2016-cı il, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "İpəkçiliyin və fındıqçılığın inkişafına dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" Sərəncamı;

- 19 may 2017-ci il, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında ipəkçiliyin maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" Sərəncamı;

- 6 oktyabr 2017-ci il, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "İpəkçiliyin inkişafına dövlət dəstəyinin davam etdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında" Sərəncamı;

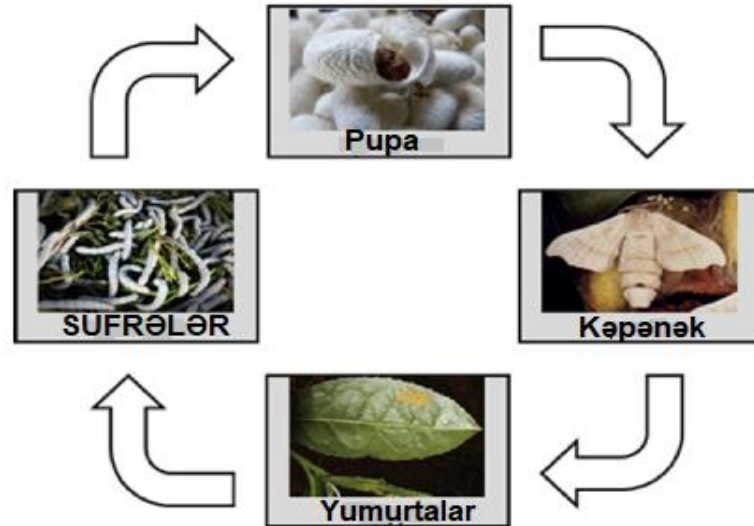
- 27 noyabr 2017-ci il, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında baramaçılığın və ipəkçiliyin inkişafına dair 2018-2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı.

Dövlət Proqramında Azərbaycanda 2025-ci ilədək yaş barama istehsalı həcmnin 6 min tona çatdırılması nəzərdə tutulur. Təqdim olunan elmi işdə qarşıya qoyulan əsas məqsəd 2018–2025-ci illər üçün Dövlət Proqramında göstərilmiş məhsuldarlığın 6 min tona çatdırılması yollarının araşdırılmasıdır.

Müvafiq sərəncamlar üzrə həyata keçirilən tələblər baramaçılığın inkişaf tendensiyasının intensivləşməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, Respublika ərazisində Çindən əməkdaşlıq çərçivəsində Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi 2016-cı ildə 33250 qram, 2017-ci ildə 114000 qram yüksək keyfiyyətli ipəkqurdu toxumları tədarük edilib, inkubasiyaya qoyulub, barama toxumlarından yüksək səviyyədə tut ipək qurdları əldə edilib və respublikanın iqtisadi zonaları üzrə kümçü ailələrinə əvəzi ödənilmədən paylanılıb. Nəticədə, 2016-cı ildə baramanın istehsalı 70,7 tona, 2017-ci ildə isə 3,5 dəfə artıraraq 245 tona çatdırılmışdır. Yaş barama istehsalının bir ildə 3 dəfədən çox artması Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan məhsuldarlıq göstəricilərinin həyata keçirilməsinin əyani sübutudur [6-7].

Problemin həlli

Baramaçılıq mövsümliliyi və qısamüddətliyi ilə xarakterizə olunaraq çoxşaxəli əmək tutumlu sahə olub, əsasən kənd yerlərində tətbiq olunur. O, tut bağlarının salınması, ipəkqurdu toxumu yetişdirilməsi, ipək qurdu bəslənməsi, barama istehsalı, ayırma və toxuma kimi təsərrüfat fəaliyyətlərini əhatə edir. Toxum mərkəzlərində [5] baramaları cinsinə görə ayırır və cütlərə görə cütləşdirərək ipəkqurdu toxumları yetişdirilir. Toxumun inkubasiyası 15 gün, ipəkqurdu tırtıllarının qidalanması isə 35-40 gün çəkir. Bu toxumlar kümçülər tərəfindən barama istehsalı üçün istifadə olunur və sonra keyfiyyət və tələblərə uyğun olaraq yetişdirilən baramalar ya satılmağa ya da toxum istehsalının artırılması üçün toxumçuluq mərkəzlərinə göndərilir. Baramaların maya dəyəri hər bir məhsul kimi istehsal xərclərinin ümumi məsrəfindən: toxumun, gübrələrin, tut yarpağının alınması xərclərindən və avadanlıqların amortizasiyasından ibarətdir. Baramanın inkişaf dövrü şəkl. 2-də təsvir olunmuşdur.

Şəkl. 2. Baramanın inkişaf dövrü

Keyfiyyət və kəmiyyət baxımından toxumçuluğun qabaqcıl təcrübələri (şəkl.2) ipəkqurdlarının cinsinə görə çeşidlənməsini və (şəkil 3) ən yaxşı cütlərin məhdud mühitdə cütləşməsinə imkan verməsini tələb edir [7]. Baramanın ipəkqurduna çevrilməsi prosesi şəkil 3-də təsvir olunmuşdur.

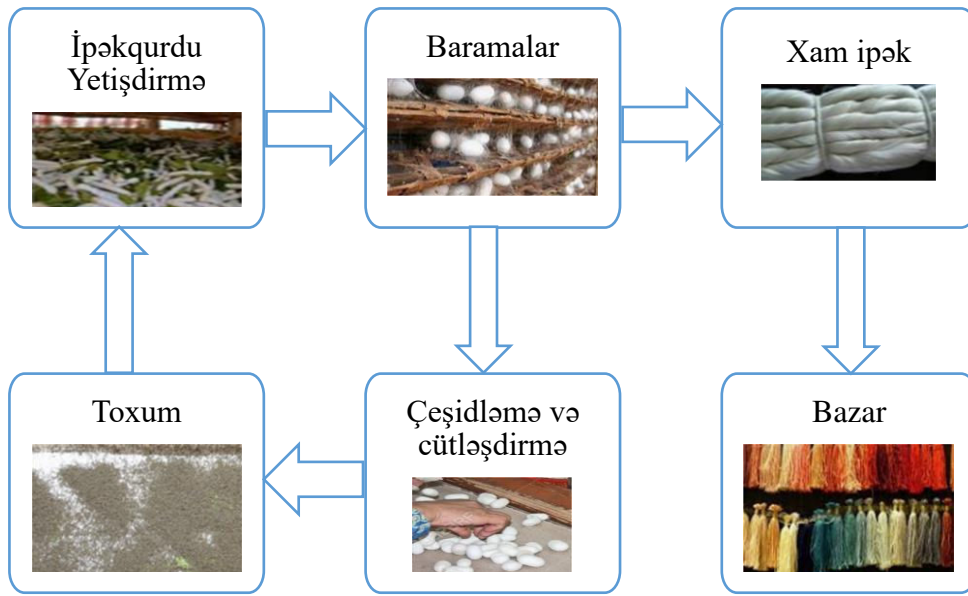
Baramanın inkişaf dövrü və ipəkqurduna çevrilməsi prosesinin təhlilindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Dövlət Proqramında qeyd olunmuş məhsuldarlığın əldə olunması üçün strateji qərarların, islahatların və müasir dövrün ən aktual istiqaməti olan startap ideyaların formalaşdırılması və həyata keçirilməsi məqsəduyğundur:

- barama istehsalının artırılmasına cavabdeh olan qurumlar dövlət proqramında nəzərdə tutulan müddələrin tətbiqini həyata keçirməli;
- müasir informasiya texnologiyaları vasitələrindən istifadə etməklə marketing və planlama strategiyasını həyata keçirməli;

- problem sahəsi üzrə barama istehsalı ilə məşğul olan mütəxəsislər və elm adamlarının iştiraki ilə fikir mübadiləsi şəklində dəyirmi masa, elmi seminarların təşkili;

- elmi tədqiqat insitullarında tut ipək qurdu toxununun istehsalı ilə məşğul olan Elmi Araşdırma Mərkəzlərinin yaradılması məqsəduyğundur və bu mərkəzlərin regionlarda yerləşdirilməsi daha səmərəli olardı. Müasir İnformsiya texnologiyaları vasitələrindən istifadə etməklə məhsuldarlığın Dövlət Proqramın göstərilədiyi miqdardan 2 dəfə artığını əldə etmək olar;

- yeni məhsuldar ipəkqurdu sortları yetişdirilməli, Dövlət proqramında nəzərdə tutulduğu kimi pulsuz olaraq kümçülər arasında bölüşdürülməlidir. Həmçinin tut tingləri yetişdirilərkən ən məhsuldar, enliyarpaq tut növləri seçilməlidir. Tinglərin yetişdirilməsində məhsuldar və təbii gübrələrdən istifadə olunmalıdır.

Şək. 3. Baramanın ipəkqurduna çevrilməsi prosesi

Nəticə və təkliflər

Yuxarıda aparılan təhlillər nəticəsində, məlum oldu ki, ölkəmizdə baramaçılıq sahəsi yeni inkişaf dövrünə qədəm qoymuşdur. Bu dövrdə şübhəsiz ki, ölkə prezidentinin qəbul etdiyi dövlət proqramlarının reallaşdırılması və yerli sahibkarlara dəstək məqsədilə bir sıra strateji islahatların həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı təkliflərin realizasiyası məqsəduyğundur.

- tut tingləri tədarük olunaraq yaşıllaşdırma xidməti göstərən müəssisələrlə müqavilə bağlanaraq əkilməli və becərilməlidir;

- dövlət vəsaiti hesabına alınmış tinglər xidmət müəssisəsinə sayılıb təhvil verilməlidir, ildə bir dəfə əkilmiş tinglər sayılaraq maddi vəsait kimi qorunmalıdır;

- dövlət hesabına əkilmiş tinglər əkildikdən dərhal sonra yerli Dövlət Aqrar İnkişaf Mərkəzlərinin balansına verilməlidir;

- ardıcıl olaraq üç il ərzində tut tinglərini əkməmiş olan müəssisə həm də onlara qulluğu həyata keçirməlidir;

Dövlət proqramını rəhbər tutaraq tut tingləri yol kənarlarına, axar çay qıraqlarına, kol basmış meşə torpaqları kollardan təmizlənərək əkilməli və qulluq olunmalıdır. Bu tut tinglərinin hesabına Azərbaycanda kümçülərin istifadəsi üçün dayanıqlı yem bazası yaranacaqdır.

Beləliklə, qeyd olunan təkliflərin qüvvəyə minməsi və Dövlət Proqramının icrasının sürətləndirilməsi barama istehsalının yaxın illərdə ən yüksək pik həddə çatmasını təmin edəcək, ildən-ildə kənd əhalisi kateqoriyası üzrə məşğulluğun artmasına səbəb olacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. 15 sentyabr 2016-cı il, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında ipəkçiliyin inkişafına dövlət dəstəyi haqqında" Sərəncamı
2. 16 noyabr 2016-cı il, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "İpəkçiliyin və fındıqçılığın inkişafına dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" Sərəncamı
3. 19 may 2017-ci il, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında ipəkçiliyin maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" Sərəncamı
4. 6 oktyabr 2017-ci il, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "İpəkçiliyin inkişafına dövlət dəstəyinin davam etdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında" Sərəncamı
5. 27 noyabr 2017-ci il, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında baramaçılığın və ipəkçiliyin inkişafına dair 2018–2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı
6. Əliyev T.N., İsmayılov V.B. "Aran iqtisadi rayonunda sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili: reallıqlar və innovativ inkişaf. Monoqrafiya. Bakı: Elm və Bilik, 2018, 224 s.
7. Məmmədova Y. "İqtisadiyyat qəzeti" 2019, 14-27 mart, s.9
8. Сафаров Ж.Э., Султанова Ш.А., Дадаев Г.Т. Изучение переработки куколки коконов тутового шелкопряда // Международная научно-практическая конференция «Моделирование и анализ сложных технических и технологических систем». Самара, 2018, стр. 104-105

E.Aliyev

Mingachevir State University

Analysis and perspectives of the period development period of agriculture

Abstract

The present article analyzes the period of development of the cocoon industry over the years and assesses its state for the current period. With the help of modern methods and technologies, the prospects for the development of cocoons were identified and some effective proposals were made.

Keywords: *cocooning, mulberry silkworm, pupa, silk production*

Э.М.Алиев

Мингячевирский государственный университет

Анализ и перспективы периода развития коконной промышленности в сельском хозяйстве

Резюме

В представленной статье анализируется период развития коконной промышленности по годам и оценено ее состояние на текущий период. С помощью современных методов и технологий были выявлены перспективы развития коконов и даны некоторые результативные предложения.

Ключевые слова: *коконирование, тутовый шелкопряд, куколка, производство шелка*

Elmi redaktor: b.f.d. V.Mustafayeva

Çapa təqdim edən redaktor: i.f.d., dos. N.Qədimli

Daxil olub: 29.08.2022

Çapa qəbul edilib: 12.09.2022

UOT 311.3